

УДК 339.9

Б. О. Бутко,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЙНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

B. Butko,
postgraduate, Taras Shevchenko National University of Kyiv

EVOLUTIONARY ASPECTS OF ECONOMIC THEORIES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

У статті розглянуто основні еволюційні аспекти економічних теорій інноваційного розвитку, визначено домінуючі тенденції, напрями та перспективи розвитку і подальшої фундаменталізації теорії інновацій. Охарактеризовано основні етапи еволюції економічних теорій інноваційного розвитку.

The paper describes the main aspects of evolutionary economic theories of innovation, defined dominant tendencies, prospects directions and further fundamentalization theory of innovation. Characterized main the stages of the evolution of economic theories of innovation.

Ключові слова: інновація, економічна теорія, інноваційний розвиток, новація, еволюція.
Key words: innovation, economics, innovation development, evolution.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Сучасний стан інноваційного розвитку значно змінив структуру світової економіки. Невідповідність структури економіки країни новому технологічному укладу має наслідком не тільки гальмування розвитку, але і економічну деградацію країни. Внаслідок цих процесів країна може опинитися на периферії економічних процесів, що відбуваються в світовій економіці. Для успішного інтегрування в світовий економічний простір для економіки країни важливо пройти шабель ефективного внутрішнього ринку та поступово вийти до транснаціональних економічних структур.

У сучасному уявленні ринок інновацій має значення не тільки для активізації інноваційного процесу, але і для структурних трансформацій національних економік. Шляхом діяльності на ринку інновацій відбуваються зміни у фінансуванні та технології виробництва, що дає можливість розпочати структурні зрушення в економіці. Таке становище слугує для задоволення більш потреб суспільства, які вийшли на новий якісний рівень, тобто таких потреб, які виникають під час суспільного виробництва. В деякому сенсі можна розглядати інновації як засіб досягнення специфічних цілей (соціальних та матеріальних) різних суб'єктів, в тому числі споживання та виробництва. Отже, відповідно до викладеного вище можна визначити, що інновації були і будуть у перспективі одним з найбільш пріоритетних напрямів спрямування зусиль різних суб'єктів, у тому числі суб'єктів господарювання, держав, фінансово-господарських та наукових об'єднань, що зумовлює актуальність проведеного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Серед вчених, які присвятили дослідження теоретичним та практичним питанням здійснення інноваційної діяльності можна визначити Буніч Т.У., Бураковського І.,

Геєць В., Завліна П.Н., Кулагіна А.С., Леонтєва Л.И., Лукінова І., Савельєва Є., Філіпенко А., Чумаченко М., Юданова А.Ю., та ін.

Питання економічних теорій інноваційного розвитку знайшло своє відображення в працях таких зарубіжних науковців, як Беренс В., Друккер Р., Кларк Д., Шумпетер Й. та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на чисельні дослідження питання хронології економічних теорій інноваційного розвитку, саме еволюційні аспекти економічних теорій інноваційного розвитку досліджені недостатньо, не виділено еволюційне поняття "інновацій", не надано характеристику окремих еволюційних аспектів економічних теорій інноваційного розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Мета дослідження надати характеристику основним етапам становлення економічної теорії інновацій, визначити домінуючі тенденції, напрями та перспективи розвитку і подальшої фундаменталізації теорії інновацій. Проведення такого дослідження дозволить виокремити проблеми пізнання, з якими стикаються вчені на шляху категоріальної визначеності багатогранного і універсального інноваційного феномену.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На теперішній час склалася така ситуація, в якій тема інновацій заявлена як важлива частина суспільно-економічного буття і життєдіяльності людства в усіх її проявах. Ця тема фрагментарно інтегрована у відносно самостійні напрями наукових досліджень. При цьому, з іншого боку, слід визнати, що в останні роки не тільки не виникло цілісної теорії, яка змогла б об'єднати окремі інноваційні дослідження, а й сам термін "інновація", незважаючи на загальноновизнаність і широке поширення, не отримав однозначного трактування і повного (вичерпного) категоріального оформлення.

Перший, "зародковий", етап теорії інновацій відноситься до часу (кінець XIX століття), коли самого поняття "інновація" ще не існувало і для позначення явищ, пов'язаних з введенням (виникненням) чогось нового і відповідних змін виробничо-технологічного характеру, використовувалися супутні терміни — "нововведення" (окреме статичне явище) та "технічний прогрес" (поступовий кумулятивний, або стрибкоподібний процес) [1].

В економічну науку проблематику нововведень, уже відокремлену від теми творчості та частково позбавлену філософсько-релігійної підтримки, вводять меркантилісти. Узагальнюючи ідеї і досвід капіталізму, вони під час розгляду ролі державних політичних інновацій ґрунтуються головним чином на відображенні їх поверхневих форм і концентруються на варіантах примноження національного багатства. Так, А. Серра поряд з природними чинниками зростання багатства країни називає політику правителя держави, практичний сенс якої полягає у впровадженні системи різного роду податкових привілеїв, що ініціюють розвиток внутрішнього виробництва і за рахунок посилення товарної експансії сприяють збільшенню вигоди експортних операцій [2].

Перший етап починається впровадженням терміну "нововведення", використанням нововведень у виробничо-технологічному циклі підприємств та усвідомленням явища технічного прогресу. Цей етап одержав розвиток у вигляді виокремлення нововведень у галузь економічної науки. Перехід на другий етап був відзначений становленням індустріалізму.

Другим етапом є зародження теорій інновацій у надрах класичної політичної економії, основою для якої стало становлення індустріалізму. Перенесення аналізу в сферу виробництва, глибоке дослідження внутрішніх закономірностей економічної системи, об'єктивних законів її функціонування і розвитку дозволяє спочатку класикам, а потім К. Марксом визначити нововведення як головну рушійну силу економічного прогресу і закласти теоретико-методологічні засади дослідження інноваційних процесів. Причини техніко-технологічної творчості пояснюються приватно-підприємницькою мотивацією, орієнтованою на максимізацію прибутку, а її результат зводиться або до зростання продуктивності праці в матеріальному виробництві в цілому (А. Сміт, К. Маркс) або в сільському господарстві зокрема (Ф. Кене), або до ресурсозбереження (Д. Рікардо) [3].

У цей час механізм генерування та впровадження виробничих нововведень вже теоретично окреслюється і подається як дворовневий. Ринок і конкурентний природний відбір становлять основу макросистеми, в умовах якої спостерігаються жорсткі умови виживання та підштовхування суб'єктів економічної діяльності до інноваційно-інвестиційного варіанту розвитку. На мікрорівні пріоритет віддається об'єктивному фактору — одиничному поділу праці, змушує працівників концентрувати увагу на виконанні якоїсь спеціалізованої операції та підштовхує, з метою економії часу, відкривати більш легкі і швидкі способи її виконання таких спеціалізованих операцій.

К. Маркс, спираючись на теоретико-методологічну спадщину класиків, творчо осягаючи і підсилюючи методами матеріалістичної діалектики і принципом історизму, продовжує дослідження технологічної динаміки. Зокрема, він висуває і науково обґрунтовує положення про те, що матеріальною основою середньострокового економічного циклу є рух основного капіталу, з поновлення якого, а отже, з активізації інноваційно-інвестиційних процесів починається вихід з чергової

економічної кризи. При цьому К. Маркс інтерпретує нововведення як процес, що розвивається "стрибками" під час кризи і депресії і уповільнюється на інших фазах циклу. Підтвердження цьому можна знайти в його моделі руху сукупного капіталу при простому і розширеному відтворенні, яке передбачає константність органічного приросту капіталу [3].

Таким чином, другий етап починається у момент зародження індустріалізму і характеризується розвитком інноваційних теорій в різних сферах господарства: виробництві, сільському господарстві, ресурсозбереженні. На другому етапі розвивається теорія К. Маркса, яка стала основою для інтернаціонального розвитку процесу нововведень.

Наступним етапом розвитку теорії інновацій є етап становлення — він починається в кінці XIX століття з персоніфікації, коли в роботах культурологів для характеристики одного з наслідків культурного диффузійізму — процесу перенесення елементів однієї культури в іншу — з'являється змістовно вузьке поняття "інновація". Воно нееконімічне і не ототожнюється з новоутвореннями, а лише з копіюванням іншого досвіду, традицій і моделей поведінки [4].

В економічну теорію і практику термін "інновація" вводить Й. Шумпетер. Для пояснення механізму підприємницьких циклів австрійський вчений синонімічно використовує поняття "нововведення" та "інновація", визначаючи останній як "нову функцію виробництва" і пропонує їх диференціацію за об'єктами впровадження. Помітним кроком вперед стає також вихід на конкретні практичні рекомендації суб'єктам господарювання про принципи інноваційної поведінки і розкриття Й. Шумпетером системної природи інновацій, їх статико-динамічного дуалізму [5].

Виходячи з точки зору Й. Шумпетера можна дуалістичну терію інновацій описати в такий спосіб:

1) інновації як статичне явище — це конкретний результат діяльності мікрорівня, кінцевий етап науково-виробничого циклу. Виробниче впровадження таких інновацій призводить до зміни одного або декількох продукто-технологічних параметрів і, з урахуванням відомої субституційності і комплементарності факторів виробництва, стає каталізатором похідних (індукованих) нововведень;

2) інновації — це безперервний циклічний процес, який періодично запускає механізм "творчого руйнування" економічної реальності.

До кінця XX за участі різних фахівців століття змістовне наповнення терміна "інновація" піддається подальшим змінам, проходячи шлях від базової дефініції "нова функція виробництва" Й. Шумпетера до більш загальної — "перетворення потенційного науково-технічного прогресу в реальний з комерційним впровадженням нової продукції, нової технології або нових засобів виробництва" (1950—1980) і, нарешті, до універсально-міждисциплінарного "сукупність прогресивних, якісно нових змін, що постійно виникають у часі і просторі" (1990 роки). Якісний стрибок у розвитку теорії інновацій у кінці XX століття корелює з освоєнням і поширенням п'ятого технологічного укладу, хвилиною взаємопов'язаних епохальних і базисних інновацій у всіх сферах суспільного буття в період становлення постіндустріалізму [3]. Таким чином, термін "інновація" є інтернаціональним, оскільки його доповнювали вчені різних країн світу. Також, на теперішній час, цей термін можна назвати загальноновизначним, що підкреслює його інтернаціональність.

Таблиця 1. Класифікація довгих хвиль в економічній теорії інноваційного розвитку Й. Шумпетера

Етап	Роки	Опис
Перший	1790–1840 рр.	В основі цієї хвилі – механізація праці в текстильній промисловості
Другий	1840–1890 рр.	Виникнення цієї хвилі пов'язане з винаходом парового двигуна та розвитком залізничного транспорту
Третій	1890–1940 рр.	Ця хвиля активізована глобальною електрифікацією та розвитком чорної металургії
Четвертий	1940–1990 рр.	Розвиток нафтової промисловості і продуктів органічної хімії
П'ятий	90-ті роки ХХ ст.	Розвиток мікроелектроніки і комп'ютерної техніки
Шостий		Розвиток нанотехнологій і біотехнологій

Джерело: складено автором на основі [5].

У той же час відзначимо, що кожен з дослідників в залежності від об'єкта і предмета наукового дослідження, а головне, від його кінцевої мети розробляє власний "кут зору" на сутність і зміст інновацій, на їх місце і роль в економічній системі. Такий плюралізм виростає на основі складності і багатогранності цього економічного феномена і відбиває плідну сучасну інноваційну практику. Сьогодні існує більше ста різних визначень і трактувань, які є, в основному, теоретичним відображенням інновацій через призму особливого і одиничного (конкретних форм прояву).

Теорії інноваційного розвитку у їх сучасному вигляді є результатом праці тих, хто, досліджуючи економічний розвиток суспільств та економіки, виявив нерівномірність темпів економічного зростання і поставив за мету визначити причини цього. Результатом цих досліджень стали теорії циклічного економічного розвитку.

Теорія циклічних економічних криз сформульована в 60-ті роки ХІХ ст. німецьким економістом К. Марксом (1818—1883). Маркс доводив, що невпинне розширення виробництва вимагає вкладення капіталу в основні засоби і що циклічний рух економіки пояснюється середнім терміном життя основного капіталу, вкладеного у засоби виробництва (на той час — 10÷13 років). Засоби праці постійно удосконалюються, тому кожен новий середньостроковий цикл — це новий ступінь науково-технічного прогресу і розвитку продуктивних сил.

Можна відзначити, що теорія циклічних економічних криз К. Маркса на теперішній час не знайшла свого практичного підтвердження. Більшість дослідників визначали, що існують певні цикли економічних криз, але визначений К. Марксом термін циклу спростовувався. Ці ідеї знайшли своє відображення у теорії довгих хвиль.

Автор теорії довгих хвиль, М. Кондратьєв (1892—1938), стверджував про існування довгого циклу економічної кон'юнктури тривалістю 50—55 років. Основними причинами виникнення довгих хвиль М. Кондратьєв вважав нововведення, війни та революції, відкриття нових ринків, збільшення запасів золота тощо. Він також вказав на зв'язок довгих хвиль з науково-технічними відкриттями, винаходами та їх упровадженням, зазначаючи, що оновлення "основних матеріальних благ" відбувається не плавно, а стрибками, і є матеріальною основою великих циклів кон'юнктури (циклів Кондратьєва). Вчений наголошував на ендогенному (внутрішньому) характері довготривалих коливань і до причин технологічних змін відносив запити виробництва та створення таких умов, за яких упровадження нових технічних засобів, використання винаходів стає можливим. Це передусім достатній рівень накопичення ресурсів у грошовій формі й низький позичковий відсоток, що дає змогу здійснювати інвестиції в радикальні нововведення [6].

Не зважаючи на це М. Кондратьєв не зміг пояснити, у повній мірі, причину інтересу підприємців до інновацій у певні періоди, визначити мотивацію залучення радикальних нововведень у виробничу діяльність економічних суб'єктів. Відсутність цієї ланки в механізмі циклічних коливань економічного розвитку спонукала до подальших досліджень, результатом яких стали ін-

новаційні теорії технологічних змін.

Отже, недоліки теорії М. Кондратьєва в певній мірі перекривалися новою теорією Й. Шумпетера.

Імпульсом до виникнення інноваційних теорій економічного розвитку послужила теорія економічного розвитку Й. Шумпетера, у якій він вперше вжив термін "інновація" і пояснив роль інновацій в економічному розвитку. Послідовники Й. Шумпетера — С.-С. Кузнець (1883—1950), Г. Менш, А. Кляйкнехт, Дж. ван Дейн, Р. Фостер, С. Глазьєв та інші поглибили своїми дослідженнями зроблені ним висновки щодо причин економічного зростання.

Й. Шумпетером була запропонована власна концепція циклічного розвитку. Він вважав, що причиною довгих хвиль є концентрація важливих нововведень в окремих галузях, внаслідок чого кожне базове нововведення спричинює вторинні нововведення, які вдосконалюють уже існуючі продукти (товари), формуючи вторинну хвилю. Й. Шумпетер висловив припущення, що нововведення з'являються в економічній системі нерівномірно, а у вигляді майже одночасно освоєваних поєднаних новацій — кластерів — сукупності базисних нововведень, що визначають технологічний устрій економіки протягом тривалого часу.

Й. Шумпетер розробив класифікацію хвиль, визначивши ключовий фактор кожної хвилі, що дав імпульс її поширенню, і сформував відповідний технологічний устрій (табл. 1).

Принциповим положенням теорії Й. Шумпетера є те, що нове, як правило, не виростає зі старого, а з'являється поряд із ним і виштовхує його. Подальший розвиток — це не продовження попереднього, а новий виток, породжений іншими умовами і іншими людьми.

Таким чином, в економічній думці з'явилася думка про те, що інновації є ключовим чинником економічного зростання. На цьому висновку ґрунтуються інші інноваційні теорії, серед яких — дослідження С. Кузнеця, Г. Менша, Д. Львова, С. Глазьєва, Р. Фостера, П. Ромера та ін.

С.С. Кузнець (1901—1985) полемізував з Й. Шумпетером щодо причин циклічності економічного розвитку, стверджуючи, що в бажанні підприємців інвестувати принципово нові види техніки чи товари немає ніякої закономірності. На його думку, революційні інновації виникають переважно випадково, під впливом певних зовнішніх обставин (зміни в політиці, економіці, поява нових відкриттів тощо). Тобто, визнаючи існування економічних циклів, він пов'язує їх із циклами інноваційних технологій, наголошуючи водночас на випадковості появи інновацій [7].

Німецький вчений Г. Менш, аналізуючи показники стану ринку праці і капіталу на початку 70-х років, розпізнав наближення нової економічної кризи, хоча ознак стагнації ще не було. Він назвав її "технологічним патом", тобто закономірною паузою у поступальному

розвитку економіки, до того ж такою, що виникає регулярно. Г. Менш зауважив, що кожна країна у певний період свого розвитку опиняється в кризі, вихід з якої неможливий за наявної техніки, відсутності революційних (базисних) нововведень.

Інноваційні технології Г. Менш поділив на дві групи — базисні (сукупність таких виробничих процесів, які потенційно можуть створювати велику кількість нових робочих місць, що потребують іншої кваліфікації) і вдосконалені (розкривають усі можливості базисних). Обидві форми інновацій перебувають у постійній конкуренції, яка і спричиняє періодичні S-подібні хвилі, що відповідають циклам Кондратьєва [7].

Концепція технологічних устроїв Д. Львова і С. Глазьева. Вони є прихильниками інноваційної концепції циклічного економічного розвитку: досліджували міжгалузеві технологічні ланцюги поєднаних виробництв, які виникають унаслідок процесів кооперації та спеціалізації і мають зазвичай стійкий характер. Сукупність таких технологічних ланцюгів вчені називають технологічним укладом, який належить одній техніко-технологічній парадигмі і утворює стабільний елемент відтворювальної структури економіки. У кожному технологічному укладі, на думку авторів, можна виділити ядро, в якому зосереджені базисні технології, що відповідають цьому укладу. При послідовній зміні технологічних укладів відбуваються довготривалі коливання економічної кон'юнктури [3].

Узагальнюючи визначимо, що за допомогою інноваційних теорій техніко-технологічних змін було на основі постійного оновлення технічної та технологічної бази здійснення виробничої діяльності було сформовано концептуальні засади подальшого розвитку суспільства та світової економіки.

Під час бурхливого розвитку інформаційних технологій, виникла необхідність у забезпеченні високої швидкості управління і в результаті з'явилися теорії управління знаннями як основи інноваційного розвитку, які досліджували можливість прискорення темпів економічного зростання завдяки активному використанню суб'єктами підприємництва нових знань.

Теорія інтелектуальної технології була обгрунтована австрійським економістом Ф.А. Хайєком (1899—1992). Розглядаючи ринок як глобальну інформаційну систему, що містить величезне "неявне, розсіяне знання" про потреби і виробничі можливості людей, Хайєк запропонував взяти за основу розвитку цивілізації інформаційну концепцію "порядку, що розширюється". Врахування інформації, яку надає ринок, і дії відповідно до неї подовжують "ланцюжки" людей, які працюють одне для одного (підприємців та споживачів), і дають можливість експериментувати, ризикувати, домагатися максимальних результатів за мінімальних витрат [7].

Теорію інноваційної економіки і підприємницького суспільства розробив американський економіст П. Друкер у працях "Інновація та підприємництво" та "Посткапіталістичне суспільство". Головною рисою економіки 90-х років вчений вважає нові ідеї, які заперечують традиційним рішенням, товари, послуги і виробництва [7].

Таким чином, теорії інноваційного розвитку під час своєї еволюції здійснили зміну акцентів у поведінці людей та їх об'єднань до накопичення знань. Також на теперішній день є незаперечним факт, що від інноваційної активності всередині країни залежить стан економічного розвитку країни.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підведення підсумків дозволяє стверджувати, що економічна теорія інновацій як несуперечлива система узагальненого наукового знання з відповідною системою категорій, принципів і законів ще й на теперішній час перебуває на етапі становлення. Сучасний стан розробки питання свідчить, що більш розроблена методологічна база, в якій превають системно-структурний і функціональний аналіз, оптимізаційне економіко-математичне моделювання та експертні методи. Отже, на етапі становлення теорії темпи накопичення конкретних даних випереджають темпи їх осмислення і категоріальної інтерпретації.

Література:

1. Обзор международного опыта инновационного развития [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.strf.ru>
2. Ткаченко А.А. История экономических вчень: навч. посіб. — Запоріжжя: Дике Поле, 2002. — 574 с.
3. Гармашова Е.П. Развитие теории инновационных процессов [Текст] / Е.П. Гармашова // Молодой ученый. — 2011. — №2. Т.1. — С. 90—94.
4. Григорьев А.Д., Зимин Д.А. Теории инноваций: формирование и развитие [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.licpublic.com>
5. Шумпетер Йозеф А. Теория экономического развития: дослідж. прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та екон. циклу / Йозеф А. Шумпетер; пер. В. Старка; [передм. Бажал Ю.М.]. — К.: Києво-Могила акад., 2011. — 241 с.
6. Дементьев В.Е. Догоняющее развитие через призму теории "длинноволновой" технологической динамики / В.Е. Дементьев // Российский экономический журнал. — 2009. — № 1—2. — С. 34—48.
7. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: Історія і сучасність. — К.: Знання, 2007. — 670 с.

References:

1. Obzor mezhdunarodnoho opyta ynnovatsyonnoho razvytyia [A review of international experience innovative development], available at: <http://www.strf.ru>
 2. Tkachenko, A.A. (2002), Istoriia ekonomichnykh vchen' [History of Economic Science], Dyke Pole, Zaporizhzhia, Ukraine.
 3. Harmashova, E.P. (2011), Razvytye teoryy ynnovatsyonnykh protsessov [The development of the theory of innovation processes], Molodoj uchenyj, Kyiv, Ukraine.
 4. Hryhor'ev A.D., Zymyn D.A. (2010), Teoryy ynnovatsyj: formirovanye y razvytye [Theories innovation: Formation and development], available at: <http://www.licpublic.com>
 5. Shumpeter, Jozef A. (2011), Teoriia ekonomichnoho rozvytku: doslidzh. prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekon. tsyклу [Theory of Economic Development: Studies. profits, capital, credit, interest and economical. cycle], Kyievo-Mohyl. Academy, Kyiv, Ukraine.
 6. Dement'ev, V.E. (2009), Dohonaiuschee razvytye cherez pryzmu teoryy "dlynnovolnovoj" tekhnolohycheskoj dynamyky [Catching-up development through the lens of the theory of "long-wave" of technological dynamics], Rossyjskij ekonomycheskij zhurnal, Moscow, Russia.
 7. Filipenko, A.S. (2007), Hlobal'ni formy ekonomichnoho rozvytku: Istoriia i suchasnist' [Global forms of economic development: Past and present], Znannia, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 09.10.2013 р.